

Vertier in het oude dorp

Op pad met schoolmeester Van Bokhorst

EDDIE DE PAEPE

Gerrit van Bokhorst (1887-1978) was onderwijzer aan de Dr. J.Th. Visserschool (of Heideschool). Hij schreef niet alleen vier streekromans, maar ook een groot aantal artikelen voor het tijdschrift *Wij in Hilversum*. Deze artikelen zijn in 1974 gebundeld – en aangevuld – in het boek *Het leven in Oud-Hilversum*. Van Bokhorst probeert hierin, zoals hij in het voorwoord zegt, niet zozeer een geschiedschrijving van het oude Hilversum te geven. *Wel is gepoogd, de sfeer van rust, goedertierenheid en intimiteit van het dorp uit vroeger dagen weer enigszins tot leven te brengen*. Evenwel zonder het mooier voor te stellen dan het was. Sfeer verhogend werkt ook het ouderwets taalgebruik van de schrijver, af en toe gekruid met wat dialectwoorden.

De verhalen van Van Bokhorsts vader en moeder, van andere familieleden en kennissen vormden – samen met eigen jeugdherinneringen en die van leeftijdsgenoten – de basis voor zijn streekromans en zijn ‘historische’ artikelen. Oral history dus. Van archiefonderzoek hield Van Bokhorst zich verre.

Na deze slag om de arm is het aardig om eens te kijken wat de schoolmeester schrijft over het uitgaan in het oude dorp, het Hilversum van rond de vorige eeuwwisseling. Koninginnedag en de kermis waren de feestelijke hoogtepunten van het jaar. Verder had je natuurlijk de sneeuw- en ijspret en de gezelligheid rond de jaarwisseling. Wie buiten deze ‘hoogtijdagen’ wilde uitgaan kon onder meer in hotels en herbergen terecht. Zo organiseerde het Hof van Holland aan de Kerkbrink concerten en lezingen voor gasten en andere belangstellenden. Ouderen onder ons kunnen zich nog best herinneren hoe het hier toeging als er iets bijzonders aan de hand was, aldus Van Bokhorst. Om de haverklap reden er rijtuigen – en later auto’s – af en aan om voornamelijk volk uit de villawijken naar een concert of schouwburg te brengen. Wij gewone dorpingen stonden in koppeltjes op de Brink onder de

Zaterdagavond in vroeger tijden in een Hilversumse kroeg. (tekening Nico Rolle in *Wij in Hilversum*, november 1965)

hoge bomen bijeen en keken onze ogen uit naar de pracht en praal van de deftig en duur geklede dames en heren.

Het Goudvinkje

Behalve Het Hof van Holland en de Jonge Graaf van Buuren in de Laanstraat, had je nog hotel Gooiland en de Gouden Leeuw, allebei tegenover de Vituskerk, en verderop in de Emmastraat De Zwarte Arend. Laten we ook ‘Het Goudvinkje’ niet vergeten. Op de ‘s-Gravelandseweg had men nog de sociëteit ‘De Club’, het ‘Palacehotel’ en ‘Het Oranjehotel’.

Gewone kroegen waren er bij de vleet, vervolgt Van Bokhorst. Menig werkmans zocht zijn heil in de drank. Een borreltje kostte maar drie cent. Vooral in de koppeltjestijd hadden de kasteleins het mirakel druk. Vergeet de nieuwjaarsdag ook niet. Verder was Hilversum, zo meldt Van Bokhorst, berucht om het zogeheten maandaghouden. Menigeen werkte die dag niet en de kasteleins deden goede zaken. De drank zorgde er ook voor dat er dikwijls werd gevochten.

Bekende kroegen uit het begin dezer eeuw waren die van Bonneur en Van de Kieft aan het Langgewenst en die van Lakeman

Bij het kaarten kon het er nogal eens verhit aan toe gaan. (tekening Nico Rolle in *Wij in Hilversum*, november 1965)

en Spikker in de Drift (nu Kleine Drift, EdP). Ook op de Groest waren er verschillende. Verder die van Triebel in 'de Laan' (Laanstraat, EdP) en die van Tijhuis bij de Hondenbrug. Dicht bij de Gooise Stoomtram had Van Gulick een café met een grote speeltuin aan de kant van de Geuzenweg. Op de Laarderweg (Larenseweg, EdP) was er nog het café van Coppens, dat heette: 'De eerste en de laatste aanleg'. Die naam sprak voor zichzelf: wie naar Laren moest kon hier voorlopig voor het laatst terecht, en wie naar Hilversum kwam kon hier meteen al beginnen.

In de herbergen werd vaak gedanst. Echte boerendansen, met namen als *Hak wat op de ketel*, *Te uitert, te uitert op de Dom*, en *'t Schip moet zeilen*. Ook werd er gekaart en gedobbeld. Muzikaal vermaak bood de muzikent op Kerkbrink, waar muziekkorpsen concerteerden. Verder traden zang- en toneelverenigingen op voor hun leden en donateurs. En speelden in de 'dans kroegen' muzikanten op een viool, harmonica of ander instrument. Op woensdagen bracht een groep Duitse muzikanten in groene uniformen weer wat leven in de brouwerij. Op de markt haalden zij een aardig centje op. Zij trokken van buurt tot buurt. In de Drift (Kleine Drift, EdP) en op het Rottenest (Langgewenst, EdP) vlogen vrouwen en opgeschoten meisjes de deur uit om op straat op de maat van de muziek van de 'blaaspepen' een vrolijk dansje te maken.

Zaterdagavond

Van Bokhorst wijdt een apart hoofdstuk/artikel aan de zaterdagavond in het oude dorp. Aan het eind van de werkweek hadden de gezinnen namelijk weer schuif voor de duim, loon om te verteren. De zaterdagavonden hadden iets feestelijks. Dan was het in de hoofdstraten al-

toos een zeer gezellige boel en heerste er een drukte van belang bij de weg. De winkels bleven tot elf uur of nog wel later open. Veel volk kuierde langs de verlichte etalages. Zo tegen zeven uur, aldus Van Bokhorst, begon het al drukker te worden. Met name in de Kerkstraat en de Leeuwenstraat. Het duurde niet lang of men kon zich – voetje voor voetje voortschuifelend – slechts moeizaam een weg banen en dan nog botste men om de haverklap tegen iemand op! Vooral de kruidenierszaken, sigarenwinkels en kapperszaken trokken veel klanten. In trek waren verder onder meer de snoepwinkel van Alders op de Groest, en de winkel van Eli Bartels in de Leeuwenstraat. Deze joodse winkelier – Eli van Sies genoemd – verkocht onder meer haringen, kokosnoten, ongepelde pinda's, sinaasappels en augurken.

De jongelui drementelden de hele avond op en neer. Van de Kerkbrink naar het station en dan weer terug. In de loop van de avond nam het aantal beschonkenen echter toe. Er was maar weinig voor nodig of men had de poppen aan het dansen. Er is op deze avonden heel wat afgevochten. De grootste veldslagen vonden op de Groest plaats. Daar waren enkele beruchte kroegen, waarin ruige en in de regel kortaangebonden kerels hun vertier zochten. Nogal eens werd de Groest tussen Leeuwenstraat en Stationsstraat afgezet door de politie omdat er in een van de kroegen de vlam in de pan was geslagen. Agenten hielden dan de nieuwsgierige, opdringerige menigte zo goed en zo kwaad mogelijk op een afstand, zodat de vechtersbazen naar het bureau konden worden afgevoerd. Soms ging plotseling de kroegdeur open en waggelden een paar dronkaards naar buiten. De grootste verwarring ontstond, de toeschouwers drongen op, rauwe kreten weerklonken en voor de herberg tuimelden agenten en burgers in woeste worsteling over de keien. Blanke sabels flikkerden in het licht der lantarens, vrouwen en meisjes zochten luid gillend een goed heenkomen. Doorgaans wisten de agenten de orde te herstellen en de dronken raddraaiers af te voeren, gevolgd door een joelende menigte.

Na zo'n relletje verspreidde de menigte zich weer en werd het langzamerhand wat stiller in de straten. De meeste mensen gingen op huis aan. En zo naderde het tijdstip waarop het schoonmaken van de winkels een aanvang nemen kon. Daar waren de bedienden dan vaak nog tot ver na twaalf mee bezig. En dat was dan hùn zaterdagavond.

Bron: *Het leven in Oud-Hilversum* door G. van Bokhorst. Zaltbommel, 1974.

“Het laboratorium van de duivel”

Dr Van Hengel over de kroegen

EDDIE DE PAEPE

In zijn *Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland* wijdt dokter J.F. van Hengel enkele bladzijden aan plaatsen waar men in de tweede helft van de negentiende eeuw sterke drank kon kopen: slijterijen, herbergen, tapperijen en kroegen. Hilversum telde in 1872/73 maar liefst 51 van dit soort gelegenheden: een derde van het totale aantal in de regio.

Het belangrijkste onderlinge verschil was dat slijters bij voorkeur bij *de maat* verkochten en alleen voor de toonbank een borrel taptten. De andere drie soorten kasteleins hadden de beschikking over een gelagkamer waar zittend gedronken kon worden, en in enkele gevallen ook een dansje gewaagd.

Van Hengel beschrijft een gemiddelde kroeg uit zijn tijd. Een ruimte van twintig tot 25 vierkante meter. Met achter de toonbank een donkerbruin tobbeetje van eikenhout met gladgeschuurde geelkoperen banden.

Dit kuipje was voor de helft gevuld met water. Hierin werden de gebruikte glaasjes gespoeld. Het spoelwater werd slechts een keer per dag ververst. En de gespoelde glaasjes werden niet afgedroogd maar omgekeerd op de toonbank te drogen gezet. Verder zag de ruimte natuurlijk blauw van de rook van de tabak van pijpen en sigaren, gecombineerd met de walm van petroleumlampen en een soms rood gestookte kolomkachel.

Achter de toonbank zat de kroeghouder – als hij niet aan het bedienen was – op een tabouret, een laag stoeltje of krukje zonder leuning. In een kast of buffet tegen de muur stonden flessen met een of twee liter sterke drank. Maar ook lege apothekersflesjes van 125 tot 200 gram. Klanten die liever bij *de maat* dronken, bestelden een *nieuw mutsje* van een deciliter. De kastelein schonk deze hoeveelheid sterke drank in zo'n flesje en

Herberg, later café en tegenwoordig restaurant De Jonghe Graef van Buuren aan de Laanstraat is waarschijnlijk het oudste horecapand van Hilversum. Al in de achttiende eeuw konden de Hilversummers hier een versterking tot zich nemen. Het verhaal gaat dat de herberg zijn naam dankt aan een verblijf van de jonge Graaf van Buren, de latere stadhouder Willem V, rond 1760. (coll. IdR)

gaf die, samen met een glas, aan de klant. De echte drinkebroers bestelden echter doorgaans een (groter) oud mutsje.

Overdag was het stil in de kroegen. Dan wordt er maar eventjes ingewipt, om staande een 'spatje' te nemen, schrijft Van Hengel. 's Avonds bood een kroeg vertier aan twaalf tot dertig man. Het soort publiek verschilde uiteraard per locatie. De ene herberg werd bezocht door kleine bazen of fabrikanten. Een ander door vermogende boeren, boerenzoons en lieden uit de burgerstand. Waar men in de ochtenduren dagelijks den fatsoenlijken leeglooper kan aantreffen; hem, die met moeite den tijd te dooden zoekt en die daar altijd biljart of domino speelt tot tijdverdrijf. Ook de kleine burgers en ambachtslieden hadden hun eigen adresjes. Net als de zwartwevers en de streepwevers, die zich in 't kasteel van Lunenburg verzamelden. Elders weer trekt de kroeg licht volkje, dat dobbelt of dansende rondzwaait, wanneer zich de vedel lustig laat horen.

Van Hengel onderscheidt de etablissementen ook naar hun bijzondere richting. In de minder aanzienlijke kroegen werd veel gekaart. Van Hengel vermeldt in dat kader het kloppen en pandoeren. Echt schoon waren de kaarten niet. De dokter woog 32 kaarten van een spel dat dagelijks in het Kasteel van Lunenburg werd gebruikt. De kaarten wogen ongeveer 22 gram zwaarder dan een nieuw spel.

Grof spel werd vooral in de voornamere herbergen gespeeld. Van Hengel spreekt er schande van dat, bijvoorbeeld, ergens op een avond maar liefst 266 gulden op het biljart was verdobbeld. Weer andere kroegen waren aan den gezelligen kout gewijd. Doorgaans was er een lokvink aanwezig, die in ruil voor gratis drank de aanwezigen vermaakte met zouteloze grappen en spannende verhalen. Hij was ook de verkondiger van het nieuws van de dag.

Van Hengel constateert dat de gemoederen hoog konden oplopen. De drinkebroer maakte zich doorgaans niet druk over onderwerpen als godsdienst, politiek of gemeentebelangen. Maar komt, om iets ander te noemen, b.v. het lieve vaderland aan de beurt, dan verwarmt de jenever zijn gevoel plotseling en dan vloeit het bloed sneller in d'adrenen: totdat het aan 't koken en bruischen raakt en de gast gebaren maakt om van te beven en zijn vuist op de tafel neerkomt dat alles er van dreunt en rinkinkt. Het is opmerkelijk, meldt Van Hengel fijntjes, hoe enkele minuten in de

buitenlucht voldoende zijn om de drinkebroer tamelijk bekoeld en met een half onnoozelen lach terug te doen komen, als een walgelijk toonbeeld hoe de borrel alle mannelijk karakter vernietigen en geestkracht verlammen kan.

In de kroegen waar niet gespeeld maar veel gepraat wordt, herinnert de borrelpraat de dokter aan het spinhuis, omdat voor beide het gezegde geldt: *kwade samsprekingen bederven goede zeden.*

In zijn korte schets In 'De Blaffenden Hond', episode uit het Hilversumsche volksleven beschrijft Van Hengel het leven van weverszoon Kees Priksteert. Kees gebruikte, net als zijn vader en de meeste andere wevers, te veel uit het laboratorium van den duivel. Oftewel, hij was een harts-tochtelijk liefhebber van jenever.

Na overal te zijn weggestuurd besloot Kees, samen met en zijn vrouw Griet, een kroeg aan huis te beginnen. In De vergulde Peperneut gingen zij klaren en bitteren, brandewijn en jannijs schenken. Bij aankoop keurde Kees de bitter en de jenever, Griet de brandewijn (die zij met suiker dronk) en de anijsdrank. Over dag, als hij niet naar Bussum liep, om een paar kan jenever te smokkelen, was hij altijd thuis en de lokvink voor menig wever, die hij dan op het verhaal der heldendaden van zijn schoonvader onthaalde. Des avonds was zijn mond droog van al dat vertellen, zoodat hij dorst had en dan tapte hij de meeste borrels voor zich zelve. Griet zag dat wel en schrikte dikwijls zoo erg als zij de steeds minderende jeneverflesch zag, dat zij zelve voor den schrik een teugje moest hebben; hoe zonderling, altijd was het de anijsflesch, die dan het eerst bij de hand stond.

Het eind van het liedje was, dat de drankleveranciers weigerden nog langer op krediet te geven, waarna de voorraad opdroogde en de kroeg moest sluiten. Waarna Kees en Griet maar een armzalige slaapstede (pension) begonnen, onder de naam *De blaffende hond.*

Bronnen

Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland door Dr. J.F. Van Hengel, 's-Gravenhage 1875.

Schetsen uit het Hilversumsche volksleven door J.F. Arundinis Piscatorii. Hilversum, 1985.